

Олександр Плющ
ORCID iD 0000-0001-8398-5148

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
інститут соціальної і політичної психології НАПН України,
вул. Андріївська, 15, 04070 м. Київ, Україна
plyushch11@mail.ru

СУБ'ЄКТ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ

Показано, що синергетичне осмислення природи суб'єкта призводить до його аналізу як автономної цілісності, частини соціальних просторів, інструменту самоорганізації тексту життєдіяльності. Розуміння суб'єкта, який функціонує в світі, може бути досягнуто через одночасний аналіз внутрішньої організації суб'єкта, контексту його функціонування, використовуваного суб'єктом дискурсу. Подоба організації цих компонентів, дозволяє досліднику на основі вивчення окремих фрагментів життєдіяльності суб'єкта реконструювати цілісну модель суб'єкта.

Ключові слова: контекст; методологія; пізнання; самоорганізація; синергетика; суб'єкт.

© Плющ Олександр, 2017

Одним із наслідків глобалізації є те, що постмодернізм «крокує по планеті». Безліч авторів, що пропонують різні трактування розуміння одних і тих же феноменів, намагаються знайти спільну мову для узгодження своїх точок зору. Вивчення природних явищ і процесів на основі принципів самоорганізації складно організованих систем викликало до життя синергетику, як міждисциплінарний підхід, оскільки принципи, що лежать в основі процесів самоорганізації, одні і ті ж безвідносно природи систем (Буданов В. Г., 2006). Сьогодні синергетика, як феномен постнекласичної науки, перетворюється у філософську методологію, яка відкриває нові перспективи у вивченні відносин людини із змінним світом (Аршинов А. И., 1999; Баранцев Р. Г., 2003; Ярославцева Е. И., 2007). Це призводить до змін в інтерпретації основоположних понять, одним з яких в психології є «суб'єкт» (Основи соціальної ..., 2008).

Метою статті є аналіз організації суб'єкта, який спирається на синергетичну методологію.

Дослідник, задаючи методологічні основи досліджуваної області знань, в неявній формі відтворює свою імпліцитну теорію пізнання, властиве йому розуміння світоустрою (Юрєвич А. В., 2006). Осмислення світорозуміння дослідника, передбачає попереднє розуміння його організації мислення, в якій в згорнутої формі існують вихідні форми зв'язків і функцій об'єктів світу. Говорячи про методологію будь-якої науки, в першу чергу треба враховувати методологію теорії пізнання дослідника, яка, вже в свою чергу, проявляється в наборі методологічних принципів конкретної галузі знань, наприклад, психології (Веракса Н. Е., 2008; Корнилова Т. В., Смирнов С. Д., 2006; Мазілов В. А., 2003]. У зв'язку з цим, спочатку передбачається експлікувати «пізнання пізнання», коли неочевидні дослідні допущення будуть спеціально позначені і описані (Аршинов В. И., 2011; Квале С., 2003).

У науковій літературі виділяється три типи наукової раціональності, які взаємодоповнюють один одного (Степин В. С., 2000). Ці види наукового пізнання відрізняються підходами до розуміння цілісності досліджуваного об'єкта, до ролі середовища в якій функціонує об'єкт і до неявній позиції дослідника по відношенню до об'єкта.

Для класичного типу раціональності характерно синкретичне розуміння цілісності, яка задається набором елементів, роль середовища перебування об'єкта виноситься за рамки аналізу, дослідник займає позицію стороннього спостерігача. Прикладами теоретичних моделей організації цілого в рамках такого типу раціональності можуть служити механізми (наприклад, всесвіт як годинниковий механізм), які функціонують в досить однорідному середовищі, впливом якої на організацію об'єкта можна знехтувати. В результаті дослідник має «об'єктивне» знання про об'єкт свого дослідження.

У некласичному типі раціональності цілісність розглядається як системне утворення, яке характеризується наявністю динамічною і рухомий структури, що інтегрує елементи системи в зв'язне ціле. При цьому поведінка об'єкта обумовлено

топологічними характеристиками зовнішнього простору і структурною організацією системи. У зв'язку з цим, дослідник для кращого розуміння системи повинен описати її як з точки зору зовнішнього спостерігача, так і з позиції внутрішнього спостерігача системи. Конструктивним аналогом системної цілісності може служити клітинна організація біологічних організмів, коли вони або складаються з безлічі клітин, або є одноклітинними організмами. Клітка - цілісна система, що містить велику кількість пов'язаних один з одним елементів, а багатоклітинні організми являють собою нові системи з великої кількості клітин, являючи собою систему систем. Пристрій системних об'єктів пояснюється особливостями їх взаємодії з середовищем і етапом розвитку системи. Як наслідок, неявне завдання дослідником контексту функціонування об'єкта призводить до отримання «суб'єктивно-об'єктивного» знання про об'єкт.

В рамках постнекласичного типу раціональності цілісність розглядається як фрактальне утворення, яке задається концепцією (рекурсивної формулою), структурою та елементами. При цьому концепція цілісності визначається функцією цілісності в метасистемі, тобто фрактальна цілісність є невід'ємною частиною середовища. Прикладом моделей, що мають фрактальну організацію, може служити текст, організація якого є «системою знаків, функціонально об'єднаних в загальну змістовно-смыслову структуру загальним задумом» (Дридзе Т. М., 1996, с. 149). Текст не володіє єдиним принципом структурування, значення його знаків визначається контекстом (Деррида Ж., 2012), який читач відновлює на основі наявної в нього дискурсу (в даному випадку, способу розуміння світу). Для того, щоб дискурс сприяв розумінню тексту, вони повинні бути породженням однієї соціокультурної середовища. Реконструкція задуму тексту обумовлена цілями суб'єкта, що задаються його соціальним контекстом життєдіяльності. Тобто розуміння тексту передбачає поєднання трьох позицій дослідника, в яких забезпечується розуміння знаків, контекстів тексту і власних цілей, що неминуче призводить до «суб'єктивного» знання про об'єкт дослідження. Це знання, з'єднуючись з «суб'єктивними» знаннями інших дослідників дозволяє створити наближену (неповну) модель досліджуваного об'єкта.

Відзначимо, що використовуваний дослідником тип наукової раціональності обумовлює і складність конструюється теоретичної моделі об'єкта. Остання, виходячи із завдань дослідження, може бути простіше складності ментальної організації дослідника, але не перевищувати її. Задаючи методологію пізнання, будемо спиратися на синергетичну парадигму, в рамках якої вивчається, середовище її функціонування і дослідник є частинами цілісного світу. Тобто, коли ми вивчаємо суб'єкта, то дослідник і досліджуваний суб'єкт входять до складу метасуб'єкта. Це дає можливість дослідникові, що володіє інструментом комунікації – дискурсом метасуб'єкта, реконструювати тексти суб'єкта.

Вивчення суб'єкта передбачає його аналіз в якомусь контексті, при цьому дослідник може варіювати глибиною цього контексту. Автономний суб'єкт аналізується з точки зору складності його внутрішньої організації. Ця складність зумовлена теоретичною моделлю дослідника, який може використовувати різні типи наукової раціональності, в рамках яких задаються елементи ментальної організації і способи їх інтеграції. Можливі такі способи організації суб'єкта: синкретична цілісність елементів (набір рис), системна інтеграція системних конструктів (комплект ролей з характерною для них системою управління діяльністю), інтегративний текст планів життєдіяльності, коли суб'єкт конструює його, виходячи з текстів наявних і передбачуваних ролей.

У зв'язку з тим, що «абсолютного суб'єкта не існує», то слід уточнити, «в якому полі суб'єкт є суб'єктом, і суб'єктом чого» (Фуко М., 1996, с. 44). Говорити про суб'єкта як соціальному діяча поза соціального контексту не має сенсу. Люди є суб'єктами своєї активності, але вона цілком може бути задана соціальною роллю, яку вони виконують. Оскільки у них є в наявності набір ролей, то цілком може виявитися, що в одній ролі - вони мають суб'єктність, а в іншій ролі - їх суб'єктність обмежена іншими факторами. Це має на увазі завдання діяльнісного контексту функціонування суб'єкта, коли дослідник визначатиме соціальний простір (топос) життєдіяльності суб'єкта, якій складається з різних світів суб'єкта. Соціальна реальність, яку конструює дослідник, визначається як спів-буття безлічі соціальних просторів суб'єкта, з яких дослідник вибирає найбільш значущі (зі своєї точки зору).

Людська особистість існує не стільки в природі, скільки в рамках соціуму, будучи виключно продуктом якоїсь обов'язкової громадської технології. Розгляд індивідуального суб'єкта, що є частиною колективного суб'єкта, має на увазі аналіз дискурсу індивідуального суб'єкта, засвоєного в ході соціалізації (Рубцов В. В, 2016). Дискурс як задум (ре)конструйованого тексту життєдіяльності суб'єкта включає в себе його картину світу, яка імпліцитно містить і образ самого суб'єкта, і способи його поведінки. Дискурс індивідуального суб'єкта, сформований в рамках якогось суспільства, знаходить своє вираження в способі розуміння світу, в способах управління діяльністю і як інструмент самоорганізації. Дискурс являє собою текст в тексті (дискурс в дискурсі), коли дискурс індивідуального суб'єкта становить частину соціетального дискурсу, модель якого міститься в дискурсі індивідуального суб'єкта. Частина міститься в цілому і містить в собі ціле. Дискурс містить рефлексивні механізми, що дозволяють встановлювати зворотні зв'язки із середовищем і інтегрувати в єдину цілісність змінюється суб'єкта в світі, що змінюється. Для повноти розуміння життєдіяльності суб'єкта дослідник повинен реконструювати дискурс досліджуваного суб'єкта (неявно мається на увазі, що складність дискурсу дослідника, принаймні, не поступається складності дискурсу досліджуваного).

В рамках синергетичної методології можливий розгляд життєдіяльності суб'єкта як такий, що розгортається в трьох вимірах: цілісного фізичного світу, системної сукупності соціальних просторів, тексту ментального простору, (ре)конструйованого суб'єктом протягом життя. Подібна тринітарна організація життєвого світу суб'єкта (суб'єкт, простір, час) пропонується і іншими дослідниками (Титаренко Т. М., 2010). У різних вимірах життєдіяльності суб'єкта дослідником можуть матися на увазі різні типи детермінації подій (лінійний детермінізм, імовірнісний детермінізм, кругова причинність).

Використовувана тринітарна методологія пізнання (цілісний об'єкт, системне середовище, текст цілей дослідника) відтворюється і при конструюванні моделі внутрішнього устрою суб'єкта. Ця модель буде проявлятися в наступних проєкціях, що утворюють цілісну єдність: в ментальній організації суб'єкта, в його

ідентичності, в дискурсі. Наявна у дослідника теоретична модель, яка проектується на внутрішню організацію досліджуваного суб'єкта, буде обумовлювати вивчення його ментальних характеристик. Встановлення ідентичності суб'єкта, що займає певну позицію в соціальному просторі (особливо самоідентифікації), дозволяє досліднику імпліцитно визначити контекст функціонування суб'єкта, що мається на увазі. Топологічні структури соціального поля суб'єкта встановлюються як сукупність імпліцитних контекстів в ситуаціях позиціонування суб'єкта. Відбувається інтеграція на увазі контекстів в цілісне осмислення індивідуальності. Розуміння дослідником дискурсу суб'єкта, тобто його прочитання і проникнення в задум автора життєдіяльності, дає можливість дослідникові змодельовати текст, який суб'єкт може сконструювати як соціального актора якогось суспільства. Проекції моделі знаходяться в динамічній рівновазі, і кожна з них має структуру, подібну цілісності, що дозволяє досліднику на основі вивчення фрагмента життєдіяльності суб'єкта реконструювати внутрішню організацію суб'єкта.

Динамічне розкриття природи суб'єкта може бути досягнуто через спільний аналіз трьох проекцій життєдіяльності суб'єкта: ментальної організації суб'єкта, контексту його функціонування, (ре)конструйованого дискурсу. Фокусування дослідника на одній з проекцій призводить до центрована підходу, коли акцент в розумінні життєдіяльності суб'єкта робиться або на суб'єкті або на середовищі його функціонування або на ситуативній моделі його дискурсу, «суб'єктивно» реконструюється дослідником. Можливий «блукаючий» підхід, коли для побудови цілісної моделі дослідник намагається довільно з'єднувати проекції, прагнучи скомбінувати в різних пропорціях зручні для нього характеристики досліджуваного суб'єкта у всіляких контекстах. В рамках синергетичного підходу дослідник конструює складно організовану модель пристрою суб'єкта, що розгортається в трьох вимірах, які можуть мати різну складність вже своєї організації. Це передбачає ресурсовитратність дослідження, і, перш за все, складність методології теорії пізнання самого дослідника.

В рамках синергетичного розгляду суб'єкт одночасно аналізується з точки зору трьох підходів: феноменологічного (аналіз зовнішніх форм активності суб'єкта),

контекстуального (аналіз середовища) і власне психологічного дискурсивного (прогноз передбачуваних цілей суб'єкта, які можуть коригуватися). Використовуючи феноменологічний підхід, дослідник припускає особливості організації внутрішнього світу (автономного) суб'єкта. Використання контекстуального підходу дозволяє провести аналіз активності суб'єкта в складно організованому середовищі, реконструюючи систему управління його життєдіяльності. В рамках дискурсивного підходу звертається увага на способи самоорганізації дискурсу суб'єкта, коли суб'єкт (ре)конструює текст дискурсу, здійснюючи корекцію життєвих планів. Використання синергетичного підходу призводить до «об'ємному» зору дослідника, коли три проекції життєдіяльності суб'єкта (форми активності, особливості середовища функціонування, способи самоорганізації) інтегруються в рамках єдиного підходу. Аналогічно, людина не може бути повністю зведений ні до природних спонукань, ні до соціальних відносин, ні до власне феномену внутрішнього «духовного, психічного» світу, що робить його людиною певного суспільства.

Теорія пізнання дослідника є зліпок з його мислення, ментальний інструмент аналізу. Символічні системи (наукові теорії) як інструменти пізнання можуть здійснювати свою структурує влада лише тому, що вони самі структуровані. Дослідження суб'єкта, розуміння його сутності, передбачає завдання складності його організація, контексту функціонування і параметрів мінливості на основі процесів самоорганізації суб'єкта в ході життєдіяльності. Складність моделі досліджуваного суб'єкта обумовлена складністю методології теорії пізнання дослідника.

Використання синергетичної методології, в рамках якої можуть конструюватися подібні тринітарні структури, передбачає, що вивчення окремих фрагментів життєдіяльності суб'єкта дозволяє реконструювати його цілісну організацію, враховуючи подібність їх організації. Синергетична методологія аналізу суб'єкта передбачає, що дослідник здатний поєднати різні фрагменти спостережень в цілісне бачення, тобто має на увазі синергетичну методологію теорії пізнання дослідника в цілому.

Література

1. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / В. И. Аршинов. – М. : ИФ РАН, 1999. – 203 с.
2. Аршинов В. И. Синергетика конвергирует со сложностью / В. И. Аршинов. // Вопросы философии. – 2011. – № 4. – С. 73–84.
3. Баранцев Р. Г. Синергетика в современном естествознании / Р. Г. Баранцев. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 144 с.
4. Буданов В. Г. Синергетическая методология / В. Г. Буданов // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 79–94.
5. Веракса Н. Е. Методологические основы психологии / Н. Е. Веракса. – М. : Академия, 2008. – 240 с.
6. Деррида Ж. Поля философии / Ж. Деррида. – М.: Академический проект, 2012. – 376 с.
7. Дридзе Т. М. Социальная коммуникация как текстовая деятельность в семиосоциопсихологии / Т. М. Дридзе // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 145-152.
8. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале. – М. : Смысл, 2003. – 301 с.
9. Корнилова Т. В., Смирнов С. Д. Методологические основы психологии / Т. В. Корнилова, С. Д. Смирнов. – СПб. : Питер, 2006. – 320 с.
10. Мазилев В. А. Методология психологической науки / В. А. Мазилев – Ярославль: МАПН, 2003. – 198 с.
11. Основи соціальної психології / О. А. Донченко, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко [та ін.]; за ред. М. М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – 495 с.
12. Рубцов В. В. Культурно-историческая научная школа: проблемы, которые поставил Л.С. Выготский / В. В. Рубцов. // Культурно-историческая психология. – 2016. – Том 12. – № 3. – С. 4–14. doi:10.17759/chp.2016120301
13. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
14. Титаренко Т. М. Испытание кризисом. Одиссея преодоления / Т. М. Титаренко. – М.: Когито-центр, 2010. – 304 с.
15. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М., Касталь, 1996. – 448 с.
16. Юревич А. В. Социальная релевантность и социальная ниша психологии / А. В. Юревич // Психологический журнал. – 2006. – № 4. – С. 5-14.
17. Ярославцева Е. И. Человек в перспективе сетевой парадигмы (опыт синергетического подхода) / Е. И. Ярославцева. – М. : «Динтер», 2007. – 235 с.

СУБЪЕКТ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ: СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА

Плющ Александр, кандидат психологических наук, старший научный сотрудник института социальной и политической психологии НАПН Украины, ул. Андреевская, 15, 04070 г. Киев, Украина, plyushch11@mail.ru

Показано, что синергетическое осмысление природы субъекта приводит к его анализу как автономной целостности, части социальных пространств, инструмента самоорганизации текста жизнедеятельности. Понимание субъекта, функционирующего в мире, может быть достигнуто через одновременный анализ внутренней организации субъекта, контекста его функционирования, используемого субъектом дискурса. Подобие организации этих компонентов, позволяет исследователю на основе изучения отдельных фрагментов жизнедеятельности субъекта реконструировать целостную модель субъекта.

Ключевые слова: контекст; методология; познание; самоорганизация; синергетика; субъект.

SUBJECT IN MODERN PSYCHOLOGY: SYNERGETIC METHODOLOGY OF THE ANALYSIS

Plyushch Alexander, Candidate of Science, Senior Researcher, Institute of Social and Political Psychology, NAPS Ukraine, Andriyvska str., 15, 04070 Kyiv, Ukraine, plyushch11@mail.ru

In the article synergetic consideration of the subject's nature, based on the principles of self-organization of highly organized systems is proposed. On the basis of analysis of scientific literature three types of scientific cognition are distinguished, which differ from each other by approaches to the understanding of integrity of researched object, to the role of environment, in which object functions and to the possible positions of researcher toward the object of research. These types of cognition correspond to three types of organization of integrity: a mechanism, a system, and a text. Type of scientific rationality, used by researcher, determines the complexity of constructed theoretical model of the subject. Functioning of vital activities of the subject is possible in three dimensions: holistic physical world, systematic aggregate of social spaces and text of vital activities, which is (re)constructed by subject during his life. These dimensions correspond to the next models of inner organization of subject: holistic subject, management system for his vital activities, self-organization of the text of discourse, which determines the life goals of subject. Synergetic consideration of the nature of subject leads to integrative analysis of subject as an autonomous integrity, a part of social spaces and a tool of self-organization of vital activities' text. Likeness of structure of inner subject's organization let to researcher on the basis of studying of separate fragments of vital activities of the subject to reconstruct the holistic model of subject.

Keywords: Cognition; Context; Methodology; Self-organization; Subject; Synergetics.

Стаття надійшла до редакції 00.00.2016

Прийнято до друку 00.00.2016

References

1. Arshinov V. I. (1999) Sinergetika kak fenomen postneklassicheskoj nauki [Synergetics as a phenomenon of post-nonclassical science]. M. : IF RAN, 203 (rus).
2. Arshinov V.I. (2011) Sinergetika konvergiruet so slozhnost'ju [Synergetics converges with complexity]. Voprosy filosofii, 4, 73–84 (rus).
3. Barancev R. G. (2003) Sinergetika v sovremennom estestvoznanii [Synergetics in modern science]. M. : Jeditorial URSS, 144 (rus).
4. Budanov V. G. (2006) Sinergeticheskaja metodologija [Synergetic methodology]. Voprosy filosofii, 5, 79–94 (rus).
5. Derrida Zh. (2012) Polja filosofii [Fields philosophy]. M.: Akademicheskij projekt, 376 (rus).
6. Dridze T. M. (1996) Social'naja kommunikacija kak tekstovaja dejatel'nost' v semiosociopsihologii [Social communication as a text activity in semiosociopsihologii]. Obshhestvennye nauki i sovremennost', 3, 145-152 (rus).
7. Fuko M. (1996) Volja k istine: po tu storonu znanija, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let [The will to truth: Beyond the knowledge, power and sexuality. Works of different years]. M., Kastal', 448 (rus).
8. Jaroslavceva E. I. (2007) Chelovek v perspektive setевой paradigmy (opyt sinergeticheskogo podhoda) [The man in the long term network paradigm (experience synergetic approach)]. M. : «Dinter», 235 (rus).
9. Jurevich A. V. (2006) Social'naja relevantnost' i social'naja nisha psihologii [Social relevance and the social psychology of the niche]. Psihologicheskij zhurnal, 4, 5-14 (rus).
10. Kornilova T. V., Smirnov S. D. (2006) Metodologicheskie osnovy psihologii [Methodological bases of psychology]. SPb. : Piter, 320 (rus).
11. Kvale S. (2003) Issledovatel'skoe interv'ju [Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing]. M. : Smysl, 301 (rus).
12. Mazilov V. A. (2003) Metodologija psihologicheskoi nauki [Methodology of psychological science]. Jaroslavl': MAPN, 198 (rus).
13. Osnovy social'noj psihologii [Fundamentals of Social Psychology] (2008). M. M. Sljusarevs'kij (Ed.). K.: Milenium, 495 (ukr).
14. Rubcov V.V. (2016) Kul'turno-istoricheskaja nauchnaja shkola: problemy, kotorye postavil L.S. Vygotskij [Cultural and historical research school: problems that put L. S. Vygotsky]. Kul'turno-istoricheskaja psihologija, Tom 12, 3, 4–14 doi:10.17759/chp.2016120301 (rus).
15. Stepin V. S. (2000) Teoreticheskoe znanie [Theoretical knowledge]. M. : Progress-Tradicija, 744 (rus).
16. Titarenko T. M. (2010) Ispytanie krizisom. Odisseja preodolenija [Test crisis. Odyssey overcome]. M.: Kogito-centr, 304 (rus).
17. Veraksa N. E. (2008) Metodologicheskie osnovy psihologii [Methodological bases of psychology]. M. : Akademija, 240 (rus).